

SIPOS BALÁZS

Újságok, újságírók az 1944-es polgári ellenállásból – és emlékezetük

A Magyarország német megszállása után megjelent illegális újságok jórészt az úgynevezett polgári ellenálláshoz köthetők. Dolgozatom tárgya elsősorban e polgári demokrata, liberális ellenállási szervezetek kiadványainak története és utóélete; e csoportok némelyikét a második világháború alatt, de évekkel a német megszállás előtt szervezték meg.¹ Részben olyan szamizdatokról szólok, amelyek a korábban működő, ekkorra azonban jórészt betiltott, különböző politikai irányzatú újságok „folytatásai”. (E folyamatosságot személyükben jelképezik azok a zszurnaliszták, akik valaha, mondjuk, a *Pesti Hírlap*nál dolgoztak, 1944 tavaszától viszont az ellenállási mozgalomban fejtettek ki propagandát.)

E lapok tartalma között természetesen voltak különbségek (például mindegyik hangsúlyozta a „svábok” negatív szerepét, de a „hazai svábság eltávolítása”, azaz a kitelepítés a *Márciusi Magyarország* javaslata volt). Abban azonban nem volt eltérés közöttük, hogy mindegyik gyökeres politikai és társadalmi reformot hirdetett (azaz a Horthy-rendszer felszámolását), illetve Horthy személyéhez való viszonyától függetlenül mindegyik azt képviselte: március 19-én Magyarország elveszítette szuverenitását, a németekkel együttműködők hazaárulók. Egyetlen helyes magatartás létezik: segíteni a felszabadítást, beleértve ebbe azt is, hogy lehetőleg támogatni kell a Vörös Hadsereget.

¹ Írásomban csak az illegális újságokról szólok, noha alkalmanként nehéz megkülönböztetni őket és a rölapokat. Erre példa a *Béke és Szabadság*, amely lapként jelent meg, de közel sem rendszeresen, vagy a *Magyar Nemzet* Svájcban készített „száma”, Honti Ferenc konzul munkája. (PETŐ Iván: Az 1944. júliusi illegális Magyar Nemzet. *Magyar Nemzet*, 1979. április 3.) Emiatt most a kiadványok készítőinek műfaji definícióját, szándékát tekintem irányadónak. – A fogalomhasználat és az ellenállási csoportok meghatározása a következő tanulmányon alapszik: IZSÁK Lajos: Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban. In: M. Kiss Sándor (szerk.): *Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 246–257.

Az ellenállás és vele együtt a Horthy-korszak emlékezete 1945 után természetes módon átpolitizálódott. Egyrészt a koalíciós időszak elején is az 1944-es illegális lapok, röplapok, kiáltványok leírásaihoz hasonlóan, azokkal számos ponton egyezően határozták meg a közelmúltat (és a felszabadulás utáni jövőt, illetve jelent is: a polgári ellenállás egyik lapja, a *Szabadságharc* 1944. november közepén például arról írt, hogy egyedül a kommunista párt és a köréje csoportosult demokratikus erők koalíciója képes megvalósítani a független, szabad, demokratikus Magyarországot). Másrészt az utóbb született múltábrázolásokat legitimációs szükségletek formálták.

Bevezetőben az 1944-es illegális újságokról szólok és arra hozok példákat, hogy mit tettek újságírók a polgári ellenállási mozgalomban. Ezután az 1944-es polgári ellenállás sajtóját próbálom bemutatni; az idézetek révén talán érzékelhető lesz ezeknek a kiadványoknak a hangulata, megismerhető a jövőképük és viszonyuk a Horthy-rendszerhez. A harmadik részben röviden ismertetem az 1945 és 1947 között a közelmúltból (például az 1944-es ellenállásról) megfogalmazott érveket, leírásokat. Reményeim szerint így láthatóvá válik, hogy milyen különbségek és hasonlóságok voltak abban, ahogy az 1944-es polgári ellenállás sajtója és 1945 után mondjuk a kisgazdapárt ábrázolta az ellenállást és a Horthy-korszakot. És az is: miként változott meg bizonyos érvek funkciója. Például ami 1944-ben a hazafias érzelmek felkeltését szolgálta, miként segítette 1945-től kezdve a felelősség áthárítását, miként lett indoka annak, hogy a világháborús eseményekkel való szembenézés elkerülhető.

Végezetül két kérdést érintek. Egyrészt felvillantom, hogy milyen módon szorítottak ki a politikából, majd 1944 történetéből bizonyos polgári ellenállókat. Másrészt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a rendszerváltozás után nem csak az úgynevezett kommunista ellenállók emlékezete fakult meg. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az államszocializmus időszakában a kommunista ellenállás nagy elbeszélésében jobbra mellékszereplőként ábrázolt polgári ellenállók osztályrésze is a felejtés lehet.

Újságok és újságírók az ellenállásból

1944. március 19-e után nem azért tiltották be a lapok jelentős részét Magyarországon, mert „a politikai és gazdasági szabadelvűség eszmekörét terjesztették, nem is azért, mert a szociáldemokrácia osztályharcelméletét és gyakorlati megvalósítását propagálták. Nem is azért, mert a parasztdemokrácia mellett törtek lándzsát. Hanem egyszerűen azért, mert a háború

kérdésében szembe fordultak az ország s a kormányzat által elfogadott, a törvényhozás által helyeselt és jóváhagyott háborús célokkal és az ugyanilyen szövetségi politikával; [...] nyíltan vagy alattomos módon izgattak ellenük s még ezen túl a nyílt árulás vakmerőségével az ellenség iránt akartak rokonszenvet, barátságot ébreszteni” – írta Milotay István egy meg nem szüntetett újság, az *Új Magyarság* 1944. április 30-i számában.²

Petyke Mihály, az *Esti Kurír* munkatársa mindezt természetesen másként élte meg – lapja ugyanis a megszállás után nem jelenhetett meg, őt, Rassay Károly főszerkesztőt, Rátkai Károly szerkesztőt és Gáspár Zoltán publicistát letartóztatták (utóbbi a *Szép Szó* és a *Népszava* szerzője is volt).

Petykét visszaemlékezése szerint nem annyira a betiltás ténye lepte meg, és nem is az, hogy – mint Haeffler István, a miniszterelnökség sajtópolitikai osztályának vezetője vele telefonon közölte – „Az összes baloldali lapok” ugyanígy jártak. Hanem az, hogy őt német tisztek tartóztatták le, és már-már napra pontosan ismerték a háború alatti újságírói tevékenységét, életútját.³

Milotay és Haeffler szavai alapján körbeírhatjuk, mit is jelentett a második világháború alatt Magyarországon, a német megszállásig, az úgynevezett szellemi ellenállás a sajtóban. Odasoroltak minden olyan megnyilvánulást (cikket, de hirdetést is), amely a náci Németország politikájával (diktatórikus berendezkedésével, rasszizmusával, egyház- és kultúraellenességével stb.) szembenállt, amely nem volt ellenséges a Szovjetunióval, Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal, amely bármilyen módon a magyar–német szövetség ellen érvelt.⁴ Itt említhetjük tehát többek között Bálint György publicisztikáját, Babits Mihály, Bartók Béla, Márai Sándor vagy Szekfű Gyula nyilvános fellépéseit; és ebben az értelemben minősültek egyaránt baloldalinak liberális és konzervatív-liberális, kiscgazda, parasztpárti és szociáldemokrata lapok.⁵ Azaz többek

² MILOTAY István: A betiltottak és a szabadság. *Új Magyarság*, 1944. április 30. – A *Kis Újság* engedélyét a megszállás miatt tiltakozásul Desseswffy Gyula visszaadta, így annak megjelenését nem szüntették be.

³ PETYKE Mihály: *A Gestapo foglya voltam. Politikai riportregény*. Gábor Áron Könyvkiadó, Budapest, 1945. 14–16., 90.

⁴ Szélsőjobboldali politikusok úgy vélték: a Magyar Rádió jazzközvetítései is itt említhetők. Lásd SZÁSZ Zoltán: A Magyar Rádió a második világháborúban (1939–1944). In: FRANK Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből, 1925–1945*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1975. 165., 187.; *Náray Antal visszaemlékezése, 1945*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: SZAKÁLY Sándor. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 88.

⁵ Vö. SIPOS Balázs: „Ezzel a kérdéssel ne méltóztassanak foglalkozni.” Világháborús sajtóirányítás és az 1942/1943-as főszerkesztői értekezletek. In: „... a háború szolgálatában” *Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22.–1943. augusztus 25.* Sajtó alá rendezte: JOÓ András. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda, Budapest, 2007. 7–34.

között a *Kis Újság*, az *Esti Kurir*, a *Magyar Nemzet*, a *Mai Nap*, a *Pesti Hírlap*, az *Újság*, a *8 Órai Újság*, a *Független Magyarország*, a *Független Magyar Újság*, a *Népszava* vagy a *Szabad Szó*. Egy 1943-as forrás szerint a horányi munkásüdülő és egyes budapesti szociáldemokrata szervezetek munkásai – mivel megalkuvónak tartották a *Népszavát* – a *Magyar Nemzetet*, a *Mai Napot*, főleg a *Szabad Szót* olvasták. Ekkor tehát nem az osztályharc, a szabadelvűség vagy a parasztdemokrácia kérdése volt a fontos, hanem a németellenesség vagy a háborús célok vitatása stb. volt a vízvonalzó.⁶

A „baloldali” újságok a szellemi ellenállás színterei, intézményei voltak, s újságírói keresték az együttműködés lehetőségét (például 1943 őszén mintegy negyven zszurnaliszta gyűlt össze Budapesten az SZDP székházában, hogy megkísérelje összehangolni hírlapi tevékenységét). Ugyanakkor az olvasó az előfizetés vagy a vásárlás útján fejezte-fejezhette ki véleményét: 1943-ban például a szociáldemokrata napilapnak több mint tízezer új előfizetőt gyűjtöttek.⁷ Bizonyos újságok politikai akciókat is szerveztek, illetve közreműködtek ilyen akciókban: példa erre a *Népszava* híres karácsonyi száma, továbbá némely lap közreműködése a Magyar Történelmi Emlékbizottság működésében. Ráadásul ennek alapítói között ott találjuk Bajcsy-Zsilinszky Endrét, nem mellesleg a *Szabadság* főszerkesztőjét, a már említett Gáspár Zoltánt, Huszár Aladárt, volt főpolgármestert, a híres *Szellemi honvédelem* rovat szerkesztőjét, az *Esti Kurir*, a *Mai Nap* és – értelemszerűen – a *Magyar Nemzet* szerzőjét.⁸ Ugyancsak aláírta az alapításról szóló nyilatkozatot az ismert kritikus, író, Kárpáti Aurél, Katona Jenő, a *Korunk Szava* és a *Jelenkor* szerkesztője, a *Magyar Nemzet* munkatársa, illetve utóbbi laptól Mihályfi Ernő (egyben a *Független Magyarország* szerkesztője), Parragi György és Krenner Miklós (*Spectator*).

⁶ PINTÉR István: *Magyar antifaszizmus és ellenállás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 233. – 1942 nyarán valaki arra figyelmeztette Andorka Rudolf nyugalmazott tábornokot és követet, hogy „a szocialistákkal ne kapcsolódjam. Ameddig balra mehetünk, az a *Magyar Nemzet* vonala.” (*A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*. Sajtó alá rendezte: LŐRINCZ Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 248.) Andorka a következő év elején is az összefogást propagálta, miként a *Magyar Nemzet* és az *Újság* más publicistái is. (PINTÉR István: i. m. 173–174.)

⁷ Uo. 231., 235.; ERDŐDY János: Három év története, a Sztójay-puccsig. In: REVÉSZ Mihály (szerk.): *A reakció ellen. A Szociáldemokrata Párt harca. Hősközltemény és krónika*. Népszava, Budapest, 1945. 90.

⁸ 1942. „IX. 6. Vasárnap. Délelőtt Huszár Aladár adta elő a vitézi szék ostoba levelét a *Magyar Nemzet*beli írásai miatt. Várom, hogy én is hasonló sorsra kerüljek: azt már látom, hogy ezt is be kell szüntetnem. Ez ellen a lelkiismereti terror ellen nem lehet dolgozni” – írta naplójába Andorka Rudolf. (I. m. 249–250.) Lásd VARSÁNYI Erika: Huszár Aladár. In: FEITL István (szerk.): *Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 75–79.

1944. március 19-e után mindez megváltozott. A szellemi ellenállás addigi formái – alapvetően a lapbetiltások miatt – lehetetlenné váltak. A megszüntetett lapok helyét és feladatát az illegális kiadványok (röplapok, falragaszok és újságok) vették át, amelyek előállítására és olvasására egyaránt nagy bátorságot követelt (lebukás esetén börtön, büntető munkaszolgálat, illetve halálbüntetés járt érte). Ez tehát már nem csupán a szellemi ellenállásnak, hanem az ellenállási mozgalom történetének is a része volt. Máshonnan szemlélve azt mondhatjuk: az utóbbi részben a szellemi ellenállás folytatása, „más eszközökkel”.

Az ellenállók propagandát folytattak, azaz illegális kiadványokat készítettek és terjesztettek, továbbá sztrájkot, szabotázszt, tüntetést kezdeményeztek. Ide tartozott a katonai parancs megtagadása, a szökés, a fegyveres harc, az embermentés. Ebbe a küzdelembe kevesebb újságíró kapcsolódott be, mint ahányan baloldalinak tartott, azaz náci- és nyilasellenes lapoknál vagy lapoknak dolgoztak. Ennek fő oka az volt, hogy – mint utaltam rá – a megszállás első napjaiban egy előre összeállított lista alapján több zsrnalisztát, publicistát letartóztattak (például Huszár Aladárt, aki Mauthausenben halt meg), és azok közül is sokakat elfogtak, akik március 19-e után bujkáltak (például Katona Jenőt). Az ellenállási mozgalomban ennek ellenére több tucat újságíró vett részt. Például az áprilisban alakított Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségében ott találjuk Kóródy Bélát, a *Friss Újság* munkatársát vagy Erdődy Jánost a *Népszavától*. Szeptember közepén csatlakozott az MHSZSZ-hez a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete (SZUBME) nevű polgári csoport, amely a hazai és ekkor már több mint két évtizedes szovjetellenes propaganda hatásait próbálta csökkenteni.⁹ Tagja volt többek között Benda Jenő, a *Pesti Hírlap* felelős szerkesztője, aki 1944 novemberében halt meg Dachauban.¹⁰ Vagy említhetjük a Magyar Szabadság Mozgalmat, amely a Kállay-kormány által 1943-tól illegálisan üzemeltetett *Magyar Szabadság Rádió* munkatársai köréből szerveződött

⁹ A nyilas *Magyar Újság* – alcíme szerint a harcoló honvédek lapja – még 1945. március 14-i számában is azt írta: „A földeinket idegen hordák pusztítják. A házainkat, otthonunkat, családunkat kegyetlen és vérszomjas bitangok dúlják fel, a békénket, szabadságunkat durván elrabolták, a magyarokat tízezerrel hajítják Keletnek, istentudja [sic] hova, az asszonyainkat munkára terelik, a holmiainkat elhordják.” (E vezércikk címe: *A felszabadítás márciusa.*) Vö. Sipos Balázs: Szovjetbarát és szovjetellenes nyilas propaganda, 1939–1941. *Múltunk*, 1996/2. 107–132.

¹⁰ Erdődy Elek: A SZUBME szerepe a nemzeti ellenállási mozgalomban és a németellenes szabadságharcban. Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL) 682. f. 1. cs. 28. ó. e. 7–35. (A szerző maga is az ellenállásban tevékenykedett.) – Kóródy 1944-ben a lap jobbra tolódása miatt kilépett a *Friss Újságtól*.

(az adó főszerkesztőjét, Makkai Jánost a megszállás után a németek le tartóztatták). A mozgalom Pisky-Schmidt Frigyes vezetésével rölapokat és *Szabadság* címmel újságot adott ki, hamis papírokat szerzett, segítette az üldözötteket, bekapcsolódott a fegyveres ellenállásba, illetve annak szervezésébe. (A kiugrási kísérlet után többek között együttműködött a Zsabka Kálmán vezette kisegítő karhatalmi alakulattal [KISKA], amelynek tagja volt Kárpáty Gyula, a *Magyarság* és Magyar Pál, az *Esti Magyarország* munkatársa. Zsabka segítette a Vörös Brigád szervezését, amelyhez Rónai Ferenc, a *Népszava* gyakornoka is tartozott.)¹¹

Ugyanaz az ember különböző szervezetekben is tevékenykedett: így például a Szent-Györgyi Albert Szervezete és a Szabadság, Emberség, Magyarság elnevezésű csoportnak (utóbbi vezetője az újságíróként és szerkesztőként is jegyzett Supka Géza) egyaránt tagja volt a publicista Borsody István, az újságíró Bresztovszky Ede (1938-ig a *Népszava* szerkesztője), a költő-publicista Fodor József, Mihályfi Ernő és Kóródy Béla is. Utóbbi a Magyar Revíziós Liga körül szerveződő csoportban szintén aktív volt (Zolnay Lászlóval együtt, aki a *Friss Újságnál* volt kolégája).¹²

Ezek és az ellenállás más szervezetei németellenes propagandát folytattak. Tagjaik elsősorban rölapokat és falragaszokat készítettek, de illegális újságokat is előállítottak: például a Szent-Györgyi Albert és Várnai Zseni körül létrejött két csoport közös lapját, a *Márciusi Magyarországot*, a Szabad Élet Diákmozgalom orgánumát, a *Szabad Életet*, a Magyar Történettudományi Intézet munkatársai által június 28-ától kiadott *Magyar Népet*, vagy az *Ellenállást*.¹³ (Az úgynevezett polgári ellenállás illegális lapjain kívül többek között a kommunista *Szabad Nép*, *Harcoló Bányász*, *Szabad Munkásifjú* is megjelent.) Ezek készítői nem mind újságírók, szerkesztők voltak, hanem például történészek vagy egyetemisták.

¹¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-98600. Borbély Endre vizsgálati dossziéja. 10. p. (Borbély maga is KISKA-tag volt; vizsgálatára 1946-os igazolás miatt került sor.); PIL 682. f. 1. cs. 23., 25. ó. e.; KADÁR Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978. II. k. 494–495.; PELLE János: *A Magyar Szabadság Rádió*. *Magyar Szemle*, 2005/2. http://www.magyar szemle.hu/szamok/2005/2/a_magyar_szabadsag_radio Utolsó letöltés: 2008. február 27.

¹² IZSÁK Lajos: i. m. 247–254. – A Supka-féle Szabadság, Emberség, Magyarságból szerveződött meg 1945 után a Polgári Demokrata Párt.

¹³ A *Márciusi Magyarországot* Várnai Zseni, Zádor Miklós, Istók János, Dávid Tamás, Bokody Zoltán, Kiss Béla, Meixner Alice, Kelényi B. Ottó, Szekeres János, Körössényi János, Dezsényi Miklós, Fabró János, Deák János, Deák Ferenc, Milassin István, az *Ellenállást* Boldizsár Iván, Bauer József, Bauer Judit, Debrőczy Tibor, Czimer József, Galambos Sándor, Kiss Sára, Ognyenovics Milán és Steiner Géza készítette. (IZSÁK Lajos: i. m. 253., 255.)

Az ellenállási csoportok együttműködését alkalmanként az illegális újságok „bizonyítják”. A *Szabad Élet* például azért támadta „a nyilas-fasiszta rablókból” álló Görgey-zászlóaljat, mert így akarta eloszlatni a gyanút, miszerint az valójában a fegyveres ellenállás része.¹⁴ Továbbá konspiráció miatt a *Szabad Élet* szeptember 10-i számán készítőként a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma szerepel – a „helyes” Szabad Élet Diákmozgalom helyett. Szakirodalmi magyarázat szerint azért, mert a második szervezet így kívánta azt a látszatot kelteni, mintha az első még létezne, noha annak vezetőjét, Hegedüs Andrást (aki Balyó Máriával a *Szabad Diákfront* szerkesztője volt) szeptember 1-jén letartóztatták. (A sokszorosítást végző Oláh Pált és Balyót szintén, a sokszorosítógépet lefoglalták.)¹⁵ Eközben azonban a *Szabad Diákfront*nak szeptemberben különszáma jelent meg, amelyet postán küldtek ki különböző címekre.¹⁶

Október 15-e újabb fordulatot hozott. Az illegális újságok száma a nyilas puccs után megnőtt. De voltak újságírók, akik Horthy rádiószózata idején nekikezdtek korábbi lapjuk kiadásának, ám törekvésük a kiugrás kudarcra miatt nem vezethetett eredményre. („A politikai kezdetnél a propagandára igen nagy súlyt helyeztünk: rádió és sajtó azonnal hangolja át a közönséget az új helyzetre” – írta a Magyar Frontban tevékenykedők október 15-i motivációjáról Kovács Imre.)¹⁷ Ez történt Zolnay Lászlóval, Láng Jánossal, vitéz Kovács Zoltánnal a *Friss Újság*, illetve Vigh Józseffel a *Pest* munkatársával, Boldizsár Iván és Elek Péter írókkal, a kiadó Cserépfalvi Imrével, Salamon Rác Tamással és Kovács Imrével, akik a *Friss Újság*, valamint a *Szabad Szó* megjelentetését szervezték. Láng, Kóródy Béla, Csizmarek Mátyás (aki Kóródyval egy időben a *Tábori Újság*ot készítette), Szilágyi István és Balogh Kató gépíró-nő elkészítette a *Szabadságharc* című lap cikkeit – ám egyiket sem tudták megjelentetni, kinyomtatni. Kóródy azonban talált egy kis nyomdát, ahol utóbbi címen kinyomtatták az általa írt lapot.¹⁸ A sikertelen kiug-

¹⁴ Lásd például *Kis Újság*, 1945. június 17. – A Görgey-zászlóalj és a Szabad Élet Diákmozgalom kapcsolataira lásd M. Kiss Sándor: A Magyar Diákok Szabadságfrontja. In: *Magyarország, 1944*. I. m. 279–286.

¹⁵ LIPTAI Ervin (főszerk.): *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 227–228., 299.

¹⁶ Hadtörténeti Múzeum Plakát- és Aprónyomtatványtár. 1986/Nyt.; ÁBTL P162.

¹⁷ KOVÁCS Imre: 1944. október 15. In: Uő: *Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások*. Sajtó alá rendezte: VALUCH Tibor. Gondolat Kiadó–Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub, Budapest, 1992. 355.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. M-37130. („Budai” munkadossziéjában található 1960. januári jelentés Csizmarek és Kóródy ellenállási tevékenységéről.); ZOLNAY László: *Hírünk és hamvunk*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 379–383.; Uő: Emlékezés Kóródy Bélára, az ellenállás újságírómártírjára. *Magyar Nemzet*, 1984. november 30.

rési kísérlet után jelent meg Mészáros István és Csicsery-Rónai István szerkesztésében és „stencilezésében” a Magyar Függetlenségi Mozgalom lapja, az *Eb ura fakó!*,¹⁹ vagy például a *Szabad Magyar Szó*.

Cikkek az ellenállás sajtójából

Az illegális újságok (röplapok, falragaszok) készítői értelemszerűen antifasiszta propagandát űztek.²⁰ Egyrészt a háborús események bemutatásával, másrészt azok kommentálásával a további harc értelmetlenségét sugallták. Ismertették, hogy mi történt például Franciaországban a felszabadulás után a kollaboránsokkal; vissza-visszatérően írtak a háború utáni felelősségre vonásról – mindezzel a németek és nyilasok oldalán szerepet vállalók harci kedvét lohasztották, illetve megpróbálták mindenféle együttműködéstől, csatlakozástól elvenni a kedvüket. Az *Eb ura fakó!* harmadik számában például az *Ámokfutók – gyászmagyarok – árulók* című cikkben „az árulók névsora” után a következők szerepeltek: „Búsult haragunkban megfogadjuk, hogy ezeknek írmagja sem marad a magyar életben, Sodoma és Gomora sorsa enyhébb volt a kénköves eső után, mint az övéké lesz, ha ugyan idejében gyáván el nem kotródnak innen pereputtyukkal együtt.” A *Márciusi Magyarországnak* szeptember végi második számában karikatúrát közölt, alatta a magyarázattal: „Asszonyom, akar parókat viselni? Akkor csak sétáljon a korzón, német tiszték társaságában! – Franciaországban a németek kivonulása után a nácibarát nők fejét kopaszra nyírták. – Ez lesz nálunk is!”

A fenyegetéssel „kombinált” másik megközelítésre jó példa a *Szabadságharc* írása: „Minden katonának, csendőrnek, rendőrnek, tisztnek vagy legénységi állományúnak egyaránt éppúgy, mint a közigazgatási tisztviselőknek megnyitjuk az utat a független, szabad, demokratikus Magyarországba, ha azonnal, tétovázás és ingadozás nélkül magyarhoz illő csele-

¹⁹ CSICSERY-RÓNAI István: A Magyar Függetlenségi Mozgalom története. *Magyar Szemle*, 1999/6. http://www.magjarszemle.hu/szamok/1999/6/a_magyar_fuggetlenségi Utolsó letöltés: 2008. március 4.

²⁰ Ezek a lapok mind A/4-es formátumúak. Többnyire egy lapból állnak és stencilezve készültek. Az *Ellenállásnak* azonban ezen kívül vannak írógépen sokszorosított példányai is; a *Szabadságharc* és a *Magyar Front* nyomdagépen készült, a *Szabadságot* nyomdai úton előállított „fejléces” papírra sokszorosították. A *Márciusi Magyarországnak* vagy az *Eb ura fakó!* viszont több lapból álló újság volt. Az illegális újságok példányszámáról biztos adataink nincsenek. (Ahol külön nem jelölöm, az újság példánya a Politikatörténeti Intézet könyvtárában megtalálható.)

kedettel csatlakozik az antifasiszta harchoz. [...] Bűnüket jóvátehetik a németek kiirtásával, magyarok és magyar javak védelmezésével.”²¹

Ezzel az érveléssel részben rokon az, amely szerint nem kell félni a Vörös Hadseregtől: a róla és általában a Szovjetunióról terjesztett hírek hazugságok, csupán a „bolsevista uralomról kitalált rémmesék”. Emiatt: „Akit nem terhel semmiféle elkövetett aljasság, semmiféle jobboldali múlt, és őszintén akar dolgozni a jövő felépítésén, annak nincs mitől félnie!” Sőt, az *Ellenállás* ilyen módon állította szembe a „megszállt” és a „felszabadított” zónát: az utóbbi területen „A rettegés és az elnyomás helyébe nyugalom és biztonság lépett”. Ott van mit enni, a polgárok részt vesznek életük irányításában, a Vörös Hadsereg nem gátolja az egyházak működését. Azaz „a lakosság és a felszabadító orosz katonák között testvéri a viszony. Nekünk, akik az országnak még német megszállta részén élünk, ökölbe szorul a kezünk”, mert „itt” mindennek az ellenkezője az igaz.²²

Visszatérő érv, hogy a nyilasok, illetve a németek oldalán állók valójában nem magyarok, hanem idegenek.²³ Ezzel, valamint a kuruc hagyományokra és az 1848–1849-es szabadságharcra való gyakori hivatkozással is a hazafias érzelmeket, a nemzeti büszkeséget kívánták erősíteni.²⁴ Ugyanez lehetett az oka annak, hogy Magyarország, a magyar nemzet csatlósként, szolgaként, talpnyalóként való ábrázolása gyakori volt az illegális lapokban. A *Magyar Front* című lap 1944. augusztusi, első számának (kiadója a „Demokratikus Pártok Szövetsége”) *A nemzet szemé a hadseregen* című vezércikkében például ezt olvasni:

„A nemzetet fenyegető katasztrófa elhárításának egyetlen útja: *felszabadítani az országot a német megszállás alól!*”

Szembe kell szállnunk az országunk függetlenségét, népünk szabadságát eltipró német megszállókkal, és így tettekkel kell bizonyosságot adnunk, hogy független és szabad népként tudunk és akarunk élni a hitleri zsarnokságtól megszabadított Európában. Csak ezzel a határozott

²¹ Menlevél. *Szabadságharc*, 1944. november 14. – A lap ezen számán kiadóként a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége szerepel.

²² *Szabad Magyar Szó*, 1944. december 11. Hadtörténeti Múzeum Múzeumi Könyvgyűjtemény, L 1027.; *A kettészakított Magyarország. Ellenállás*, 1944. november 20.

²³ A Franciaországban kiadott *Magyar Szemle* 1944. májusi számában, a *Mi is felelősek vagyunk!* című vezércikkben így kommentálta Magyarország megszállását: „A magyar nép szörnyű árat fizetett és fizet azért, hogy hagyta magát megtéveszteni, és 25 éven át tűrte a minden ízében németté lett lovastengerész uralmát.”

²⁴ Ebben is rokon a német megszállás előtti függetlenségi propaganda/politika. „Verjük által a labancot a másvilágra / Úgy ad Isten békességet édes hazánkra!« (Kuruc tábori dal) – szerepelt például az *Ellenállás* december 6-i számának fejlécén. Lásd Svéd László írását a *Múltunk* e számában.

lépésünkkel tudjuk lemosni nemzetünkről azt a gyalázatot, hogy a hitleri Németország csatlósaként harcoltunk az európai népek és köztük a magyar nép szabadsága ellen is. Nem másokért, de mi magunkért el kell végre vetnünk a zsarnokot védelmező szolga gyalázatos szerepét.”²⁵

A lapok felszabadítónak nevezték a Vörös Hadsereget. Azt is hangsúlyozták, hogy a vele való szembenállásnak csak egyetlen eredménye lesz: a felszabadulás utáni szigorúbb elbánás. Viszont a németek – akik lényegében elveszítették a háborút – pusztulásra ítélték Magyarországot azért, hogy megvédjék „birodalmukat”.

Az illegális újságok (is) ellenállásra hívtak. Arra buzdították olvasóikat, hogy ne menjenek nyugatra a front elől (mert akkor nem lesz, aki újjáépítse Magyarországot), hogy szervezzenek sztrájkokat, szabotázsakciókat, tüntetéseket, tagadják meg a katonai behívókat és parancsokat, valamint arra, hogy fogjanak fegyvert. A *Szabadságharc* november 4-i vezércikke ezt a felszólítást általánosan fogalmazta meg. Az „összes politikai, katonai és társadalmi erőtevényezők” létező összefogását hangsúlyozta, mondván, hogy ezek a csoportok a „letéteményesei mindannak a jogoknak, amelyeket a rabságban tartott és *le nem mondott Kormányzó* gyakorolni képtelen”. És egyetértenek a „Kormányzó ismert kiáltványával”. „*Legyen vége a háborúnak.* És a magyar nép karjával, az üzemi munkások, katonák és parasztok erejével fogunk cselekedni, amikor a nemzetgyilkos fegyvert a hitlerista Németország és azok magyarországi bérencei ellen fordítjuk. Ez az igazi szabadságharc, kossuthlajosi értelemben, amely nemcsak az ország függetlenségét hozza meg, de benne az elnyomott tömegek szabadságát és az emberi jólétet. Élni fogunk és ezért az életért tudunk, akarunk és elszántan fogunk küzdeni.”²⁶

Ehhez hasonló az *Eb ura fakó!* második számában szereplő felhívás is: „A felszabadító orosz hadsereg már közel van!”²⁷ Csak néhány napig

²⁵ A Magyar Front pártjainak 1944. júniusi kiáltványa (amelyet a Békepárt, az FKGP, az SZDP és a Kettős Kereszt Szövetség jegyezt) szintén több olyan elemet tartalmaz, amely felbukkan a polgári ellenállás csoportjainak lapjaiban. Eltérés elsősorban talán a megfogalmazás módjában van. A Horthy-rendszer értékelése viszont igen határozott: „A 25 éves ellenforradalmi reakció minden árnyalata a nemzeti érdekeink árulója lett. Ez a banda 25 év előtt a románt, most a németet csődítette a nyakunkra.” GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKÉI Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991. 564.

²⁶ *Szabadságharc*, 1944. november 4. A lapon felelős kiadóként a Magyar Szabadság Mozgalom szerepel.

²⁷ Csicsery-Rónai utóbb egy életútinterjúban ezt mondta: „...felszabadultunk a háborút szervezői alól, felszabadultunk a náci és a nyilas terror alól, és felszabadultunk a régi társadalmi berendezkedés alól. Végre hozzákezdhattunk annak a demokratikus Magyarországnak a felépítéséhez, amire készültünk.” (CSICSERY Rónai Judit: Közelmúltunk tanúja: Csicsery-Rónai István. *Európai Utas*, 2000/11. <http://hhf.org/europaiutas/2001/20.htm> Utolsó letöltés: 2008. február 16.)

tartsunk ki! *Fel hát a legszentebb önvédelmi harcra!* Halál a német rablógyilkosokra! Halál az áruló nyilas pribékekre!”

Az e számban megjelent *Miért harcol a magyar?* feliratú írás szintén az ellenállás szükségessége, elkerülhetetlensége mellett érvelt – úgy, hogy mindazokat az indokokat felvonultatta, amelyekről eddig szó volt.

„Miért harcol a magyar?

1. Azért, hogy vérét bőségesen ontva utóvédként szolgáljon a Balkánból és Romániából megverten visszavonuló német csapatoknak, s ezzel napokkal vagy legfeljebb hetekkel megtoldja a náci németiség, Hitler és klikkje életét.

2. Hogy lehetővé tegye a szervezett német rablókülönítményeknek azt, hogy az országot teljesen kifosszák, s a rablott értékeket a mi közlekedési eszközeink felhasználásával, honvédségünk fedezete és nyilas bitorlók asszisztenciája mellett saját országukba mentsek át.

3. Hogy Szalosián Kajetán Ferencnek, ennek a tébolyda virágnak és fegyházakból, kocsmákból előmerészkedett bandájának hataloméhségét – az egész ország örök szégyenére s végső pusztulására – kielégítse.

4. Hogy a nyilas söpredék vezérei rongy életüket a végveszély órájában ne egyszerű polgárként legyenek kénytelenek gyalog vándorolva, bujdosva menteni, hanem mint a hatalomnak akkor még birtokosai – kényelmes és biztonságos különvonatokon vagy repülőgépeken menekülhessenek át őshazájukba, ahonnan Habsburg fajtestvéreik telepítették őket nyakunkra. Ezek a Hitler–Szalosián szövetség hadi céljai. És mi ennek az ára?

1. Az, hogy városainkat, falvainkat, tanyáinkat a visszaözlő német hadak felperzselik, kirabolják, hidainkat, úthálózatunkat és gyárainkat felrobbantják.

2. Hazánk ifjúsága – a jövő reménysége – a honvédség és munkaszolgálat keretében idegen célok érdekében elvérzik, kipusztul.

3. A szovjet haderő – mely a fegyverszünet megkötése után szövetségesként s barátként jött volna be országunkba, az ország belső igazgatását magyar kezekben hagyva – a harc bűnös folytatása miatt ellenséggént, harcolva száll meg bennünket, és a békekötéskor is ellenségesen fog kezelni, ami ellen Szalosiánék átkozott árulása miatt nehéz lesz szót emelni.

Szabad-e hát tovább harcolnunk?

Nem és ezerszer nem!

Aki az előrenyomuló szovjet haderő felé egyetlen lövést lead, aki ennek a bitang, áruló csürhének egyetlen rendelkezését teljesíti – saját magának sírásója, népének és hazájának árulója!”²⁸

²⁸ A példány az Országgyűlési Könyvtárban található.

Az *Ellenállás* december 6-i számának vezércikke összekapcsolta a Horthy-rendszer leírását, a hivatalos magyar külpolitika hibáit, a szövetségesek győzelme után Magyarországra váró felelősségre vonást, a vágyott jövőt, valamint az 1848-as hagyományokat, és ezekkel az érvekkel kívánt ellenállásra buzdítani.

„Itt az óra. Magyarország sorsa most dől el [...] Ha Budapest népe ezekben az órákban gyáva és tunya lesz, meg fogja érdemelni, hogy a sors irgalmatlan keze egyetlen mozdulattal letörölje történelmünknek erről a szegycintésként lapjáról. Ha magára talál és harcolni fog, méltó lesz kivívott szabadságára és arra, hogy egy jövőbeni Közép-Európa boldog, elégedett, szabad, demokratikus szellemi és gazdasági központja legyen. [...] Az elmúlt évtizedek politikája mindent elkövetett, hogy az állampolgárból hétrégtörnyedő, engedelmes, talpnyaló kuvaszokat neveljen. Ez az uralkodó rétegek érdekében mesterségesen rothasztott közszellem az oka minden külpolitikai katasztrófának. Ez volt az oka, hogy gyáván meghunyászkodtunk a náciizmus előtt. Féltünk, hogy elveszik politikai függetlenségünket. Ez volt az oka, hogy nem léptünk ki Olaszország után. Féltünk, hogy hadszíntér leszünk. Féltünk a bombázástól, féltünk, hogy a zsidókkal mi lesz, féltünk, hogy a szélsőjobb uralomra kerül, féltünk mindentől, amit a németektől az emberi szabadság minden gerinces védelmezője elszenvedett. Ezt a félelmet elneveztük óvatosságnak, gyávaságunkat évszázados politikai bölcsességnek, tehetetlen tunyaságunkat diplomáciai ügyességnek.

És mi történt?

Keresztülestünk, a legkeserveesebb, legkegyetlenebb formában keresztülestünk minden poklon, amitől féltünk! Városainkat, ipartelepeinket lebombázták. A háború legszörnyűbb csatáit vívják országunk minden talpalatnyi földjén. A németek megszálltak. A nyilasok el sem képzelhetik módon garázdálkodnak. A zsidóságot csaknem kiirtották és – amire nem is gondoltunk – megmaradt értékeinket a németek páratlan vandallizmussal dúlják és rabolják. Mindezt pedig anélkül, hogy legalább azt a politikai előnyt megkapnánk érte, amit bátor kiállításukért a többi államok élvezni fognak!

És most elérkeztünk az utolsó lehetőséghez.

Most! Még utoljára módunk van megmutatni, hogy szabad népnek születünk. Itt az utolsó alkalom, amikor magunk dönthetünk jövőnk felett. Ha Budapest népe most is gyáva lesz és fél a haláltól, akkor be fog teljesedni az utolsó, a végső is, és harc nélkül fog elpusztulni városa üszkös romjai alatt.

Nem lehet, hogy Budapestnek ez legyen a sorsa! Nem lehet, hogy annyi vitéz apának ilyen korcs ivadéka legyen! Az Isten szerelmére! Hiszen en-

nek a Budapestnek, a világ legszebb városának a népe 48 magyarjainak unokája! Csepel munkássága példát adott bátorságával.²⁹ Budapest népe! Az egész világ szeme rád tekint! Katonák, munkások, polgárok, diákok, férfiak, nők! Fel a harcra! Meg kell mentenetek a magyar jövőt!”³⁰

Az illegális lapok érvei – részben a politikai felfogás különbözősége miatt – eltérőek voltak. Az *Eb ura fakó!* vagy a *Szabadságharc* például azzal is érvelt a kollaborálással szemben, illetve az ellenállás mellett, hogy Horthy valójában nem mondott le.³¹ Az *Ellenállás* viszont visszavisszatérően hangsúlyozta: a középosztály (gyávaságával) eljátszotta a lehetőséget, hogy megőrizze pozícióit a felszabadulás után.³² Ezt egyúttal az a szándék is motiválhatta, hogy „meggyőzzék” a középosztálybeli olvasót: ideje részt vállalnia az ellenállásban.

A lap október 4-i vezércikke szerint két oka van annak, hogy „nem tudunk kiugrani”. A „középosztály bűne” az, hogy – „kapitalistáinkkal”, „grófjainkkal”, „nagybirtokosainkkal” együtt – „még mindig nem akar [...] kiugrani. Fél az »orosz rémtől«, a »zsidó bosszútól«, a tarkólövéstől, a szibériai munkatáboroktól, a parasztságtól, fél a proletároktól, a munkásságtól, félti hatalmi helyzetét, a koncot a feltörő proletár és népi rétegektől. [...] A »közvélemény« tehát – önmagát halálra ítéelő középosztályunk – [...] hangulatával akadályozza a fegyverszüneti kérelmet.”³³ Ráadásul – így a cikk szerzője, „Tyukodi Péter” – a németek megneszelték, hogy a kormány fegyverszünetet kér, és felkészülve várják az eseményeket: „...a német hadosztályok készek arra, hogy a fegyverszünet hírére benyomuljanak Budapestre, Szálasi–Baky–Rajniss-féle ellenkormányt állítsanak fel és minden megmozdulást vérbe fojtsanak. Itt a középosztály második bűne: lélekben is, tettel is Szálasi–Bakyékát pártolják!”

²⁹ Az *Ellenállás* többször is írt erről, szembeállítva a munkások fellépését a középosztály magatartásával. Vö. Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944)*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 316–320.

³⁰ Csirizes János: Budapest népéhez. *Ellenállás*, 11. szám, 1944. december 6.

³¹ Például: *Szabadságharcot... Szabadságharc*, 1944. november 4.

³² A lap egyik készítője, Boldizsár Iván 1945. januári naplójában többek között ezt írta: „A középosztály, amely lelkesedett a háborúért, eltúrta Szálasi, titokban örült a zsidódolognak, most megpróbálja menteni, ami menthető, és fölteszi a vörös karszalagot. [...] A középosztály leszerepelt, kétszer egymás után háborúba és nyomorúságba döntötte az országot. Most megint helyezkedik és próbálkozik. Kilenc hónap alatt [nagyjából a német megszállás és 1945 januárja között] mindenkinek elég lehetősége nyílt, hogy megmutassa, mit mer vállalni, mire képes. A pusztá negatívum, az, hogy valaki nem volt nyílas, nem érdem.” (BOLDIZSÁR IVÁN: *Don – Buda – Párizs*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 240.)

³³ „A megalkuváshoz szokott magyar közvéleményt és vezetőréteget megnyugtatta, hogy [március 19-e után] Horthy államfő maradt. Nekünk pedig, akik tudtuk, hogy elérkeztünk a vég kezdetéhez, maradt a kényszerű cselekvés, a titkos szervezkedés parancsa” – írta Deseffy Gyula emigrációban született memoárjában. (*Tanúvallomás*. Szerk.: BOROSS Imre. Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest, 1997. 72.)

Két hónappal később arról írt a lap, hogy Magyarországon „mindenfelé nagy arányban szaporodnak a tevékeny ellenállás hírei”, és a „katonaság is kezdi kivenni részét a harcból”. Ám a polgárság nem tesz semmit.

„Készséggel elhisszük, hogy a polgárság gyűlöli a németeket és utálja a nyilasokat, hiszen eléggé érezte saját bőrén a bitangságukat. Azt is tudjuk, hogy a polgárságnak vannak igen értékes, nagyon becsületesen gondolkodó elemei is. De nem látjuk a cselekedeteket.

Nincs a demokráciának fanatikusabb híve nálunk, hiszen számunkra a demokrácia az emberi jogok-szabadságjogokkal azonos. De komoly lehet-e a polgárságban a vágy az után a demokrácia után, amelyért a legkisebb kockázatot sem hajlandó vállalni?

Hol van az a polgári hősiesség, amellyel Nyugat-Európa polgársága szabadságjogaiért kiállt? Hol vannak a tömeges tüntetések? Hol vannak a tömegaláírási beadványok? Hol van az engedelmesség nyílt megtagadása? Hol van a nők megmozdulása? Ezek azok a kiállások, amelyekkel szemben minden hatóság tehetetlen, és amelyre olyan szép példát adott a csepeli munkásság! Hol vannak?

Ha a polgárság mindig azt várja, hogy mindig másvalaki vívja meg helyette a harcot, egyszer a németek, máskor az oroszok, vagy a munkásság, vagy valami csodálatos óramű szerint dolgozó földalatti szervezkedés, nem kell-e akaratlanul is arra gondolni, hogy a polgárság nem demokráciát akar, hanem a saját kényelmét félti?”³⁴

A polgári ellenállás lapjai abban egyetértettek, hogy március 19-én Magyarország elveszítette szuverenitását, és a németekkel együttműködők hazaárulók. Azaz a Sztójay-kormány illegitim, a megszállás után született minden törvény és döntés semmis. (Ami nem csak az *Ellenállás* készítői szerint vetette fel az „uralkodó osztályok” felelősségét és alkalmasságát.) Így ábrázolta november 14-én a *Szabadságharc* is. A vezércikk (*Végső harc*) szerint Horthy „elismerte a magyar nép természetes képviselőinek álláspontját, [...] és felhívott bennünket, hogy kövessük áldozatos útján. A Kormányzó Urat rabságba vetették.” Az *Október 15.* című írás meghatározása szerint a „magyar nép természetes képviselői [...] a munkásosztály öntudatosan szervezett rétege, a parasztság, az értelmiség és azok a katonai tényezők, amelyek Horthy kormányzó parancsát valóban követik”. A Horthyhoz való viszony ismeretében talán meglepő, de a szerző(k) úgy vélte (vélték), hogy a korszakhatár nem 1944. október 15-e, hanem március 19-e. Azt írta (írták) ugyanis: „A magyar alkotmány szempontjából törvénytelen és semmis minden intézkedés és

³⁴ A polgárság harca. *Ellenállás*, 1944. december 15.

minden rendelet, amely 1944. március 19-e óta, illetőleg október 15-e óta a német megszállók fegyveres terror[j]a alatt született meg. A hazaárulók nem beszélhetnek törvényességről. Velük szemben a néptörvényszék fogja kimondani az ítéletet. Az utolsó szó jogán a hóhér vet kötelet a nyakukra. Október 15-ének egyenes következménye az általános sztrájk, a katonai és nemzeti felkelés! Áruló uraink! Ez a jogfolytonosság!”

A kiugrás kudarcáért és Magyarország tragédiájáért felelősöket viszont szélesebb körben vélték megtalálni: „Október 15-e a szervezett magyar reakció felbomlásának a kezdete. [...] A történelmi osztály a polgársággal együtt olyan méretű pozíciót veszített, hogy kilátástalanná tette számára a régi rend felépítésének próbálkozásait. [...] A levitézlett politikusok értsék meg: szerepüket eljátszották! Ezek ugyanis közreműködtek országunk politikai, gazdasági lezüllesztésében. Azok a politikai pártok és azok a képviselők, akik hozzájárultak Magyarország hadba lépéséhez, megszűntek a magyar nép képviselői lenni. [...] Október 15-e tiszta képet teremtett. A társadalmi, politikai és gazdasági erők szétbomlása szükségessé tette a szentistváni gondolatmal szemben a szabad, független és demokratikus Magyarországot.” Ám ennek megteremtése – és általában: „a magyar nemzet felszabadítása az öntudatos munkásság és ennek vezérékara nélkül – megoldhatatlan probléma. A kommunista párt és a köréje csoportosult demokratikus erők egyedül képesek megvalósítani a független, szabad, demokratikus Magyarországot”, és a „népi erők felszabadítását”.

Mint ez az írás is mutatja, az illegális lapok azzal is antifasiszta propagandát folytattak, hogy leírták: milyennek képzelik a felszabadulás utáni Magyarországot. A *Szabadságbarc* olyan független és demokratikus országot kívánt, amely a kommunisták és a demokrata pártok koalíciójával, a „népi erők” bevonásával jön létre, és elhozza „az elnyomott tömegek szabadságát és az emberi jólétet”. A *Szabadság*, a Magyar Szabadság Mozgalom lapja, „szociális, demokrata, szabad Magyarország”-ot óhajtott. A *Szabad Élet* szerint „Az értelmiségi ifjúság látja, hogy Magyarországnak egyetlen útja van: a szocializmus és demokrácia.”³⁵ A *Márciusi Magyarország* összekapcsolta a Horthy-rendszer és a jövőő Magyarország leírását. Eszerint a „szörnyű külpolitika” a belpolitikai helyzet következménye, amelynek lényege „sváb-morva beamter-utódok, az osztrákoktól hozzánk optált idegen katonatisztek” uralma. Ők és az „önző feudális rend haszonélvezői”, valamint „áruló kapitalisták

³⁵ Profzionista hazaárulóinknak... *Szabadság*, 1944. október 14.; Menet, irány: Hallé... Breslau! *Szabad Élet*, 1944. december. – A *Szabad Élet* a Szabad Élet Diákmozgalom lapja volt, amely szervezet a Magyar Front polgári szárnyához állt közel. (M. Kiss Sándor: A Magyar Diákok Szabadságfrontja. I. m. 283.)

kapcsolták országunkat a pusztulásra ítélt nemzetiszocialista álforradalomhoz”. Ebben az érvelési láncban szerepel (s majd 1945-től kezdve többször is felbukkan) a következő leírás: „A Bach-korszakban elvetett magvak szomorú virága, az 1920 utáni magyar társadalom, szörnyű gyümölcsöt hozott.” (Nevezetesen 1944 márciusában.) A magyar nép, „a Bethlenek, Pázmányok, Bocskaiak, Rákócziak, Széchenyiek, Kossuthok, Petőfik országának” helye ezzel szemben a demokráciák oldalán van – azért is, mert „a gondolkodásától teljesen idegen nemzetiszocializmust is elveti”.³⁶ Pontosan emiatt szükséges az új politikai-hatalmi szisztéma, elkerülhetetlenek a „gyökeres belpolitikai reformok”.

„A háborús bűnösök megbüntetése nem elegendő. Radikális földreform, a népi magyarságnak a vezetésbe való bekapcsolása, a megrohadt középosztály befolyásának nagymértékű csökkentése, a disszimilált Volksbundista hazai svábság eltávolítása, a klikkrendszer megszüntetése, a céhszerű kötöttségek feloldása, főbb irányvonalai a magyar fejlődésnek.

A gyökeres átalakulás idején szem előtt kell tartanunk azonban a következő alapelveket: nem lehet célunk elavult társadalmi dogmák, vagy akár ma született »örökérvényű« politikai elméletek végrehajtása. Amint a természetnek, úgy az embernek és a társadalomnak is megvannak a maga törvényei. Ez utóbbiakat pillanatnyilag át lehet hágni, de a figyelmen kívül hagyásukkal felépített hazug társadalom előbb-utóbb összeomlik. Ezen törvények nagy gondolkodók, szentek, forradalmárok által hirdetett igazságai: jog a szabad élethez, munkához, az emberi méltóság megbecsülése és mindaz, ami ezzel összefügg!”³⁷

Az ellenállás reprezentációja, az újságírók emlékezete

Az ellenállásra való emlékezés 1945 elején megkezdődött. Elsősorban írók, újságírók írták meg emlékeiket. Petyke Mihály említett riportregénye, *A Gestapo foglya voltam* (amelyben a német megszállás kezdetét megidézve részvétellel írt Horthy Miklósról) például egy 1945-ös sorozat darabjaként látott napvilágot, többek között a következő művek

³⁶ A történelem értelmezésének sajátos példája a következő rész is: „... a mi népünk helye a nagy demokráciák oldalán van, kik tomboló lelkesedéssel fogadták annak idején a magyar szabadsághóst, Kossuthot országukba. A mi népünk a cár igáját lerázó Oroszországgal akar a németek ellen együttműködni. Nem feledve, hogy 49-ben orosz tábornokok mérsékelték a Gestapo ősatyjai, Haynau és Schwarzenberg dühét, valamint nem felejtve a nemrégiben visszaküldött 48-as honvédszászlókat! Biztosítsuk a minket megillető helyet tettekkel a szabad népek nagy családjában!”

³⁷ Márciusi Magyarország. *Márciusi Magyarország*, 1944/1. (Szeptember első fele.)

társaságában: a kisgazdapárti Gyenes István, a *Pesti Hírlap* volt munkatársa *Élet a föld alatt* címmel írt regényt az ellenállásról; Izsáky Margit, aki 1933 és 1944 között a *Magyarságnál* és a *Magyar Nemzetnél* dolgozott, megjelentette az *Ország a keresztfán* című kötetét.³⁸ Ugyanebben az évben adta ki Szakasits Árpád a világháború idején írt cikkeit.³⁹

Először azonban az újságok idézték meg az ellenállást. Például a Magyar Szabadság Mozgalom lapja, a *Feltámadás*, amelynek első és utolsó száma 1945. február 19-én jelent meg. Ebben többek között emlékeztet közöltek a *Pesti Hírlap* volt munkatársáról, Stollár Béláról, aki 1944. december 25-én 23 társával együtt nyilasok támadása során halt meg. A fegyveres ellenállásban is szerepet játszó Klotild utcai csoport – amely egy „mű” KISKA-egység volt – ugyanis a Magyar Szabadság Mozgalomhoz tartozott; ennek vezetője, Pisky-Schmidt Frigyes a *Feltámadás* szerkesztője volt Szakasits Györggyel, a Stollár-csoport tagjával együtt, aki több társával a tetőn keresztül el tudott menekülni a karácsonyi ostrom alatt. Utóbbi memoárjában szintén részletesen szólt Stollárról.⁴⁰

Kivégzésének első évfordulóján Supka Géza idézte föl Kóródy Béla tevékenységét; ők, mint említettem, a Szabadság, Emberség, Magyarország mozgalomból is ismerték egymás.⁴¹ Ugyancsak írt Kóródyról, elfogásáról, hűtlenségi peréről és kivégzéséről Lévai Jenő, *A Margit körüti vészbírák* című 1945-ös könyvében. Mindketten hangsúlyosan említették azokat az öntapadós röplapokat, amelyekkel Kóródy „elborította” a körutat, ugyanis a halálos ítélet idején csupán ezt a tevékenységét ismerték.⁴² (Lévai szerint a röplapok szövege ez volt: „A törvényes államfő vitéz Horthy Miklós. Nem igaz, hogy lemondott. Halál minden nyilas hazaárulóra! Szalosján-Szálasi lógni fog!”). Supka szerint csak az utolsó két mondat volt rányomtatva.)⁴³

³⁸ Ennek darabja lett volna az 1919 előtt ismert rendőrségi riporter, Tarján Vilmos kötete, amely azonban csak a megírása után 62 évvel jelent meg. (TARJÁN Vilmos: *A bedeszkázott riporter*. Szerk.: BUZA Péter. Budapesti Városvédő Egyesület, 2007.)

³⁹ *Utolsó percig*. Népszava, Budapest, 1945.

⁴⁰ KORDAY László: ... és Stollár Béla huszonhárom társával a felszabadítók előharcosaként fegyverrel a kezében hősi halált halt. *Feltámadás*, 1945. február 19. 2.; SZAKASITS György: *Törvényen kívül. (Naplójegyzetek a német megszállás idejéből)*. Dolgozók Könyvszolgálat, Budapest, é. n. 72. skk.

⁴¹ S. G.: Civilkurázi. Kóródy Bélára emlékezvén. *Világ*, 1945. november 30.

⁴² PIL 682. f. 1. cs. 22. ó. e. 290. p.; ÁBTL 3.1.9. V-146224. 89. p. (Szabó András hadbíró százados kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. december 27.) – A kivégzés után nem sokkal (10. számában) az *Ellenállás* azonban azt írta, hogy Kóródyt a *Szabadságharc* előállítására miatt ítélték halálra. Ezt sem cáfolja Szabó vallomása, aki szerint „röpcédulázott, melynek tartalma a harc további folytatásának kilátástalansága volt”.

⁴³ LÉVAI Jenő: *A Margit körüli vészbírák. Vádirat Babós József, Dominich Vilmos és hadbíró-pribékeik ellen. Részletek a különböző ellenállási mozgalmakból*. Légrády Testvérek, Budapest, 1945. 86–89. (Az idézet helye: 87.)

A mártír újságírók kultuszának megteremtésében természetes módon vállalt szerepet az 1945 januárjában alapított Magyar Újságírók Országos Szövetsége is. Első sajtóévkönyvének alaphangját Korcsmáros Nándor írása adta meg, amely szerint a „felszabadulás” szó „jelentőségét talán nem is ismertük eddig. Nem arról van szó, hogy én vagy te elhagyjunk egy börtönt, hanem arról, hogy egy egész ország, egy egész nép, egy egész nemzet előtt nyíljék meg egy olyan börtön kapuja, amelyet a legsötétebb ókortól a legvilágosabb újkorig még nem alkottak.” Korcsmáros másrészt azt hangsúlyozta, hogy „Az újságírók voltak az első vonalon, mondhatnók, a tűzvonalon, kik nem csupán szabadságukkal, kenyerükkel, de még az életükkel is megfizettek elvhűségükért.”⁴⁴

Ezt a gondolatot folytatta Nádor Jenő, aki munkájában a Horthy-fasizmus⁴⁵ ekkor már elterjedt koncepciójáig jutott: „Minden abszolutizmus, zsarnokság, diktatúra és fasiszta mezbe öltözött önkény éppen ezért gúzsba köti a sajtót és munkásait, a közvélemény irányítóit eteszi láb alól; [...] a fasizmus, a szellem és a népakarat elnyomására és kiküszöbölésére irányuló mozgalom, valóra válását megelőzve, tulajdonképpen Magyarországon honosodott meg. [...] A kezdeményezés és beteljesedés határállomásait a legyilkolt újságírók mártíriuma jelzi.”

Mivel Nádor is úgy ábrázolta a fasizmust, hogy tulajdonképpen magyar találmány, elsőként Somogyi Bélát, Bacsó Bélát és az 1919-ben kivégzett Berkes Ferencet említette; *Az emigráció mártírjai* közül többek között Garami Ernőt, a *Szellemi börtön* fejezetben Gyöngyösi Nándort, a MÚOSZ főtítkárát hozta például. Ezután megemlékezett a munkaszolgálatban, a koncentrációs táborokban (vagy útban oda felé) meghaltakról, az internálótáborba zártakról (és a már említett Gáspár Zoltánról is, akit egy német orvlövész ölt meg januárban), illetve az *Újságíró hősök* közül Mónus Illésről, Bajcsy-Zsilinszky Endréről és Kóródy Béláról.⁴⁶

Az ellenállás emlékezetének formálásába bekapcsolódtak a politikai pártok is, ami értelemszerűen érintette a sajtó és a zsurnaliszták szerepének rekonstruálását és megítélését.

⁴⁴ KORCSMÁROS Nándor: Az újságírószövetség megalakulása. In: GYÖNGYÖSI Nándor (szerk.): *Sajtóévkönyv, 1946*. MÚOSZ, Budapest, é. n. 5.

⁴⁵ Vö. MAJOR Róbert: *25 év ellenforradalmi sajtó, 1919–1944*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1945. – Major egyrészt „az ellenforradalom korának” nevezte az időszakot (5.), másrészt a sajtó hatalommal, utóbb a náci Németországgal és a nyilasokkal való együttműködését igyekezett bemutatni. A szellemi ellenállásról csak elvéve írt (47., 76., 83., 91–92.).

⁴⁶ NÁDOR Jenő: Mártír újságírók. Uo. 18–32.; Vö. TURCSÁNYI Gyula (szerk.): *Kivel mi történt? Riportlexikon a sorsforduló szereplőiről és vértanúiról*. Légrédy Testvérek, 1945. 19.

A Szociáldemokrata Párt megbízásából készült nagy összefoglaló munka, *A reakció ellen*, nem csupán az újságírók, szerkesztők ellenállási tevékenységét és üldözését, illetve nem csak általában az 1944-es ellenállás és üldözések történetét próbálta ismertetni. Készítői történelmi távlatba helyezték a háborús évek eseményeit. Szakasits Árpád *Hösköltemény és krónika* című tanulmánya szerint „*Európa leghosszabb ellenforradalma* zajlott le itt, a Duna–Tisza közén”, amelynek a Vörös Hadsereg vetett véget. Az SZDP főtitkára ugyanis úgy ábrázolta a 19–20. századi magyar történelmet, hogy 1849 után „a közel száz éves ellenforradalom” időszaka következett Magyarországon, amely „sötét és konok világ még magyarnak sem volt igazán magyar [...] »svábokból jött magyarok« diktáltak itt”. (Ez az Ady-fordulat 1944-ből ismerős.) 1867 ebben a leírásban „gyalázatos kompromisszum”, amelyet a „gyári rabszolgaság” megjelenése követett, s amely – a csendőri, rendőri elnyomással együtt – természetesen eredményezte a marxista mozgalmak megszerveződését és egyre aktívabb tevékenységét. Szakasits „Tisza vak és csökönyös, süket és sötét alakjának” megidézése után így foglalta össze mondanivalóját, amely erősen hasonlított a „Horthy-fasizmus” tételéhez: 1919–1920-ban „*Kitenyésztték az európai fasizmusok palántáját* [...] Ebből a véres és szennyes mocsárból, a galád és becstelen szegedi gondolatból születhetett-e más rendszer, mint amilyen volt *Friedrich-től Szálasiig?* Ami közbül volt, *Bethlen* és *Gömbös* és ki tudja még mi, csak út volt [...] *történelmünk legnagyobb katasztrófájához.*”⁴⁷

Révész Mihály a *Népszava* tevékenységének egyik viharos hetét idézte föl 1912-ből, míg Kéthly Anna – aki már ezeréves magyar reakcióról írt – a *Nőmunkást* úgy jellemezte, hogy 1938 végéig, azaz a betiltásáig „*a békéért való törhetetlen és céltudatos harcnak legjobb eszköze volt.*”⁴⁸

Több írás részletezte az újságok, elsősorban a *Népszava* és a szociáldemokrata újságírók szerepét a szellemi ellenállásban és az ellenállási mozgalomban. Hangsúlyozták: a párttagok és -vezetők, a szociáldemokrata napilap munkatársai bekapcsolódtak a németellenes propaganda-kampányba, a függetlenségi politika népszerűsítésébe, részt vettek a nemzeti ellenállási mozgalomban, és áldozatokat is hoztak az ügyért. A *Népszava* 1941-es karácsonyi száma „nyomatatásba foglalt megnyilatkozás, *batárkő* volt nemcsak a magyar publicisztika, de a második világháború alatti politika történetében is” – írta Erdődy János.

⁴⁷ SZAKASITS Árpád: *Hösköltemény és krónika*. In: Révész Mihály (szerk.): i. m. 3–8., 11., 15–16.

⁴⁸ RÉVÉSZ Mihály: *A Népszava küzdelme a reakció ellen*. Egy hét a Népszava életéből a második Tisza-korszakban. Uo. 23–46.; KÉTHLY Anna: *A szociáldemokrata nők harca a reakció ellen*. Uo. 47.

A szociáldemokrata és a kommunista párt nem egyszerűen testvérszervezet – mondták. Egyrészt idézték Peyer Károly 1941. június 23-i megjegyzését, amely szerint „ha Churchill számára jó Sztálin szövetségesként, akkor nekünk igazán nem lehet kifogásunk”; másrészt például Ságvári Endrét közös hősként ábrázolták, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy őt már a koalíciós időszak kezdetén beillesztették a szociáldemokrata hagyományba.⁴⁹

A kötet szerzői érthető módon az SZDP (valóban jelentős) szerepét kívánták kidomborítani munkáikban. Például: a Magyar Szabadság Rádió megszervezése lényegében a párt ötlete volt, és műsorát „Pisky-Schmidt elvtárs” állította össze (másokkal együtt). Kiemelték a Magyar Szabadság Mozgalom jelentőségét, amelyet azért hoztak létre „legfőképp” a szociáldemokraták, hogy „ellenpropagandát teremtsen a náci és nyilas lélekmérgezésnek”. E célból jelentette meg az MSZM 1944. október 12. és december 25. között a *Szabadságot*, és ezért adott ki 50 röplapot összesen körülbelül 250 000 példányban.⁵⁰

A szociáldemokrata kiadványhoz hasonlóan a Kisgazdapárt is készített, 1947-ben. Ez szintén „történeti munka” volt, de más körülmények között és más módon kívánták felhasználni a pártok propagandakampányában, mint *A reakció ellen* készítői a saját könyvüket. A szerzők nem vállaltak közösséget Bethlen Istvánnal és rendszerével. 1930/1931 fordulóján a „konszolidáció falain” nem csupán „a nép felé irányuló nemtörődomség vagy bűnös tehetetlenség miatt” mutatkoztak „ijesztő repedések” – olvasható a párt 1930-tól indított történetének első korszakát összefoglaló írásban; de az „örvény felé vezető utat” mégsem innen indították: „Gömbös Gyula emlékéhez kapcsolódik a vég kezdete”. A vég pedig a német megszállás, „az ország német gyarmattá degradálása”, amikor a magyar katonatisztek, a „*svábokból lett magyarok*” elárulták esküjüket, s behódoltak a németeknek.⁵¹ (Ez a leírás – mint látszik – az 1944-es polgári ellenállás illegális lapjainak érvkésztetéből született.)

Innen nézve talán meglepő, hogy *A Kisgazdapárt az ellenállási mozgalmakban* című dolgozat szerzője az ellenállást szintén 1848-tól „indítja”,

⁴⁹ ERDŐDY János: i. m. 62–93. (Az idézetek helye: 69., 71.); SZÁVA István: Tíz hónap története, a főlsszabadelásig. Uo. 94–118.; Solti Lajos: Dr. Ságvári Endre élete és halála. Uo. 119–124.

⁵⁰ HÁMORI László: Szociáldemokrata ellenállási mozgalmak. Uo. 129., 130., 131. (Hámori megemlékezett Stollár Béla és társai, illetve a segítőjük, Schober Béla házmaster mártíriumáról is. – 133.)

⁵¹ A Független Kisgazdapárt elindulása és élethalálharcra a titkos választójogért. In: DÖMÖTÖR László–SZILÁGYI István (szerk.): *Pártunk harca a demokráciáért. (A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt története.)* Magyar Írás, Budapest, 1947. 25.; KERTÉSZ Róbert: Úr és paraszt. Uo. 64.; KOCZKÁS Gyula: A Kisgazdapárt az ellenállási mozgalmakban. Uo. 118.

amely időponttól az ellenállók a „feudális, a fél vagy egészen fasiszta uralkodó hatalommal szembe mertek helyezkedni valamely veszedelmesebb ponton”. Az ő leírásában azonban máshová kerültek a hangsúlyok. Eszerint 1867-től zajlott Magyarország elnémetesítése: német nyelv és kultúra „telítette az iskolákat”, az „ipar és kereskedelem nagyobbára az osztrák tőke hatalmába került”. Ezzel („minden szolgabírói önkény, nyílt szavazás, csendőrszurony, véres aratósztrájk” ellenére) elsősorban a magyar parasztság szegült szembe: ez volt „a német invázió első hatalmas gátja, mert a párt fölvirágoztatásával [sic!] egyelőre sikerült megakadályozni a »Drang nach Osten« céljait”. Az ellenállásban a munkásság csak követte a parasztságot. „Pártunk tehát nemcsak egyes vezetőinek ellenállásán keresztül lett a magyar ellenállási mozgalom lelkévé, hanem tömegeinek [1848-tól] változatlan felfogásán, gondolkodásán keresztül is.”

Koczka Gyula elsősorban a *Magyar Nemzetet* mutatta kizsárdapárnak, kizsárdapár újságíróknak meg Pethő Sándort, Tombor Jenőt, Parragi Györgyöt, Frey Andrászt és Bártfay Erzsébetet. A „legnagyobb a nagyok között”, azaz Bajcsy-Zsilinszky Endre, ugyanennek a lapnak a munkatársaként és még a *Szabadság* és a *Független Magyarország* publicistájaként is szerepel a szövegben. Igazán fontos figuraként rajtuk kívül Mihályfi Ernő és Ortutay Gyula tűnik föl; Katona Jenő és Dessewffy Gyula, a *Kis Újság* tulajdonos-főszerkesztője mellettük másodhegedűs.⁵² Itt azonban közbe kell vetni: Koczka azért, hogy jelentősnek mutassa az FKGP ellenállási tevékenységét, azzal a módszerrel is élt, hogy az általa fölvonultatott személyek politikai meggyőződéséről, pártállásáról nem ejtett szót. Valójában leginkább a polgári ellenállási mozgalomról írt, és nem a Kizsárdapárt történetét vetette papírra. Ez az egyik oka annak, hogy írásának bevezető része igazán érdekes; az, ahol az ellenállási mozgalmakról 1947-ig lezajlott vitákra, a rájuk való emlékezésre reflektál.

Koczka Gyula ábrázolásában az ellenállásról folyó vitában 2 + 2 márkás álláspont létezik. Az egyik szerint az ellenállás jelentősége csekély volt; a másik képviselői ezzel szemben mindent megtesznek, hogy „e mozgalmak »igazolt« tagjai közé iktassák őket”. E két véleménnyel részben megfeleltethető a másik kettő: az, amelyik szerint „nem szabad, hogy a múlt előnyt jelentsen”, illetve az ezzel ellentétes fölfogás. Ám „olyan megjegyzéseket is körülhordoznak, amelyek szerint az ellenállók – hor-

⁵² Uo. 109., 110–114.

ribile dictu – a mindenkori hatalommal szemben mindig kritikát gyakorolnak és most is azt fognak gyakorolni, ami ugyan elengedhetetlen szükségyszerűség minden demokráciában, de amelyet mégsem szabad egészen a szabadságig engedni, mert esetleg kicsúszhat a talaj a még oly erős demokrácia lába alól is”.⁵³

Ezek a megjegyzések egy aktuális, s ekkor már jó ideje zajló politikai összeütközésre utaltak. Koczkás ahhoz a vitához szól hozzá, amelynek fő kérdése talán úgy határozható meg: kizoríthatók-e az ellenállási mozgalmak szereplői a hatalomból, ha „másként gondolkodók”? (A kötet maga persze az FKGP földarabolására, kizorítására irányuló törekvések miatt született.)

1946 tavaszán a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének hetilapja, *A Tett*, több támadást intézett a Kisgazdapárt ellen. Közölte például a Szövetség és a Margit körüti fogház volt foglyaiból alakult bizottság állásfoglalását, amely az FKGP jobbszárnyának kizárását követelte a koalícióból. A nyilatkozatot aláírta többek között Boldizsár Iván, Kovács Imre, Nagy Ferenc és Koczkás Gyula – olyan személyek, akik saját meghatározásuk szerint „már 1919–1944 között is harcoltak a Horthy- és Szálasi-féle országrontó és népgyilkos fasizmus ellen”. Ehhez a szöveghez a lap a következő kommentárt fűzte: „Úgy látszik azonban, hogy a múlt nem mindenkit kötelez. Vannak, akik nem akarnak előre haladni, hanem megállnak és visszafelé sandítanak. A demokrácia ellenségeit elítélő nyilatkozathoz nem csatlakozott a bizottság munkájában mindeddig részt vett Almássy Pál vezérőrnagy és Kiss Sándor, a Parasztszövetség titkára.”⁵⁴ És pár héttel később közölte a *Szabadság vagy szabadság* című cikket Kovács Istvántól, aki azt vetette Parragi György szemére, hogy a *Magyar Nemzet*ben „a bíráló szabadságáért harcol”, noha ehhez a magyar demokrácia még nem elég erős.⁵⁵

1946–1947-ben ez a politikai vita több ellenálló újságíróat is érintett. Egyikük Korcsmáros Nándor volt: 1920-ban ő beszélt a *Népszava* meggyilkolt újságírója, Bacsó Béla temetésén, majd bécsi emigrációba kényszerült, utóbb visszatért Magyarországra, és a német megszállás

⁵³ Uo. 109.

⁵⁴ *A Tett*, 1945. március 11. 3. – A lap első, 1945. december 25-én megjelent számának címlapján egy Tombor Jenőtől (ekkor kisgazdapárti honvédelmi miniszter) származó idézet található: „A magyar partizánmozgalom – ha kiterjedésében nem is, de jelentőségében kétségtelenül egyik legbeszédesebb bizonyítéka a magyar népben rejlő demokratikus hagyományoknak.”

⁵⁵ Uo. május 25. 9. – A Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének ekkor Rákosi Mátyás volt a díszelnöke és Nógrádi Sándor az elnöke.

idején már „az újságírók körében” szervezkedett.⁵⁶ Korcsmáros a Magyar Újságírók Országos Szövetségének első elnöke, augusztustól ügyvezető elnöke lett (elnök a szociáldemokrata Szakasits Árpád; társelnök a parasztpárti Darvas József, a kommunista párti Horváth Márton és a kisgazdapárti Mihályfi Ernő). Ámde hamar szembekerült a koalíciós pártok (MÚOSZ-elnökségben is) többségi álláspontjával, amely szerint a sajtó a demokratikus pártok eszköze – és nem is mindenkié. Ahogy ebből a szempontból óvatos írásában fogalmazott: a sajtó „szabadságát a politikai pártoknak köszönheti, amelyek még azt is megengedik, hogy szabadságát még ellenük is fordíthatja, ha ezt a meggyőződés követeli”.⁵⁷ Ezzel szemben Szakasits Árpád szólt ugyan a „teljes” sajtószabadságról, az újságírók függetlenségéről, de azt is hangsúlyozta: „Frázis volna a sajtószabadságot úgy értelmezni, hogy boldog-boldogtalannak nyilvánosságot adjunk, és ezzel lehetővé tegyük az alkalomra leső belső reakció munkába lépését. Nem engedhetjük a demokráciát a demokrácia fegyverével megölni.”⁵⁸

Korcsmárost az MKP követelésére, kommunista és bizonyos szociáldemokrata zsurnaliszták támadásai közepette, valamikor 1946 végén, 1947 elején leváltották: helyére a szintén szociáldemokrata és egykori ellenálló, Száva István került (1948-tól 1950-ig a MÚOSZ elnöke). Ezután jelent meg a meggyilkoltak emlékét ápoló, illetve árváik, özvegyük, szüleik érdeket védő Magyar Újságírók Emigrált, Deportált, Internált Csoportjának kötete, *A toll mártírjai*. Ennek a szervezetnek a kiadványa, amelynek tiszteletbeli tagja volt Békéssy Imre, Biró Lajos, Göndör Ferenc, Hatvany Lajos, Ignó Hugó, Jászi Oszkár és Vámbéry Rusztem.⁵⁹ Ebben a kötetben olvasható Korcsmáros *A vádlottak*

⁵⁶ HAMZA D. Ákos: *Harcunk a szabadságért. A „Nemzeti Ellenállás” egyik csoportjának részvétele a felszabadulási küzdelemben*. Faust Könyvkiadó, Budapest, 1947. 9. – Korcsmáros ellen 1922-ben kormányzósértés miatt eljárás indult Bresztovszky Ernő bécsi temetésén elmondott búcsúbeszéde miatt. (*Népszava*, 1922. június 8.)

⁵⁷ KORCSMÁROS Nándor: i. m. 7.

⁵⁸ Idézi KOVÁTS Ildikó: *A magyar újságírók egyesületi élete (1896–1996)*. In: SIMÁNYI József (szerk.): *A Magyar Újságírók Országos Szövetségének évkönyve 1996*. MÚOSZ, 1996. 34. – A koalíciós időszak sajtóviszonyaira, a lapok és a politikai rendszeralakítás viszonyára lásd SZAJDA Szilárd: *Fordulat vagy a fejlődés betetőzése? Médiakutató*, 2003. tél. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_04_tel/03_fordulat_vagy Utolsó letöltés: 2008. március 2.

⁵⁹ A csoport elnöke Nádor Jenő, ügyvezető elnöke Föld Aurél, főtítkára Mester Sándor volt. Tagjaként szerepelt például Zsolt Béla, Buchinger Manó, Jemnitz Sándor, Barcs Sándor, Révai József, Parragi György és Korcsmáros. A védett tagok között volt özvegy Kóródy Béláné, özvegy Bacsó Béláné, Karinthy Frigyes egykori titkáranak, Grätzer Józsefnek árvái, és a *Népszava* politikai riporterének, az 1944-ben nyilasok által megölt Székely Józsefnek az édesanyja is.

padján című írása, ahol (a szövegben ismertetett támadások hatására) védekezésképp egyrészt elsorolta, hogy mit tett 1919–1920-ban a fehérterror, „az ébredő korszak, a faszizmus és a nyilas banditizmus hatáságai” ellen, illetve röviden arról szólt, hogy 1943-tól miként vett részt az ellenállásban, végül meg arról, hogy mit tett a felszabadulás után az újságírók és a demokrácia érdekében.⁶⁰ A politikai támadásokkal szemben azonban ezzel az írásával, 1945 előtti tevékenysége felemlegetésével se ment semmire. (Miként mindez Száva István esetében sem számított: 1950-ben letartóztatták, koholt vádak alapján elítélték; 1955-ben szabadult.)⁶¹ Korcsmáros börtönbe került, az 1956-os forradalom után ismét emigrált, majd megírta és megjelentette a *Kell-e az emberiségnek kommunizmus?* című könyvét.⁶²

A már említett Pisky-Schmidt Frigyes sorsa hasonlóan alakult. A *Feltámadás* kiadására 1945 februárjában még Szakasits Árpádtól kapott engedélyt (egészen pontosan nem ő személy szerint, hanem a Magyar Szabadság Mozgalom), de lapja egyetlen egyszer jelenhetett meg.⁶³ Ezután a Közalkalmazottak Szakszervezetében dolgozott; szeptemberben a sajtóosztály vezetője és népügyész lett. Az SZDP bizonyos vezetői és Pisky-Schmidt között azonban olyan ellentét támadt már 1945 elején – ami finoman szólva a *Feltámadás* egyszeri megjelenésének tényében is megmutatkozott –, hogy emiatt utóbb Peyer Károllyal együtt a polgári ellenzékhez csatlakozott, majd 1947-ben emigráltak. Távollétükben koncepciós perben, hamis vádak alapján elítélték őket – illetve többek között a Pisky-Schmidt Friggyessel az ellenállásban együtt tevékenykedő Stirling Györgyöt és Kürthy Tamás újságírót is.⁶⁴

Mint e példák is mutatják, a politikai-hatalmi fordulat és előkészítése során az ellenállási mozgalom egykori részesei is áldozatokká váltak. Ennek lehetett közvetlen pártpolitikai oka (mint Pisky-Schmidt és tár-

⁶⁰ MESTER Sándor (szerk.): *A toll mártírjai. Magyar Újságírók Emigrált, Deportált, Internált Csoportja*, Budapest, é. n. (Korcsmáros írásának helye: 227–232.)

⁶¹ VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 462.

⁶² ÁBTL 3.1.9 V-150393/7. 89. p. (Vádirat az írók ellen. Összefoglaló a sajtó területéről; „Varga” ügynök jelentése.); Uo. V-150393/6. 31. p. (Magyar írók ellenforradalmi tevékenysége.)

⁶³ HARSÁNYI János (szerk.): *Magyar szabadságharcosok a faszizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969. 620–621.

⁶⁴ Kürthy 1947. október 23-án a kihallgatáson még azt vallotta, hogy Pisky-Schmidt Friggyest 1944 szeptemberében ismerte meg, de közelebbi kapcsolatba csak 1947 júniusában került vele. Az 1948. február 3-i tárgyaláson viszont azt mondta, hogy együtt harcoltak az ellenállásban. (Várkonyi Péternek átadott anyagok, ÁBTL 4.1. A-667.; Peyer Károly és társai. Uo. 3.1.9. V-108155. 57. l.; V-108155/b. 46, 57–58, 87 l.)

sai, vagy a kisgazdapárti Csicsery-Rónai István esetében, aki börtönbe került, majd emigrált), és legalább részben szakmai, pontosabban az újságírói hivatásból következő is (mint Korcsmáros esetében, aki ugyanakkor legitimista és szociáldemokrata volt egyszerre: 1945 után is a „demokratikus királyság” híve volt).⁶⁵ Ők hosszabb-rövidebb ideig kikerültek az 1944-es ellenállás hivatalos emlékezetéből: Pisky-Schmidt neve például lényegében csak az 1980-as években tűnt föl a szakirodalomban.⁶⁶ De az 1950-es években zajló „kulturális forradalom” elérte például Kóródy Béla regényeit, amelyeket elavultnak minősítettek, és előírták, hogy a könyvtárakból ki kell selejtezni a példányokat.

*

A polgári ellenálláshoz soroltak tevékenységét, illetve az általuk előállított illegális lapok tartalmát az 1970-es évektől részletesen tárgyalták,⁶⁷ noha szerepüket, jelentőségüket gyakran másodlagosnak mutatták. Ez egyrészt kihatott a rendszerváltozás utáni emlékeztükre is. 1989-et követően ugyanis a polgári ellenállást egyszerre kellett „kiszabadítani” az ellenállás korábbi elbeszéléséből, emancipálni, és „elfogadtatni” azt, hogy 1944-ben „társutas” volt a kommunista mozgalommal. Mindezzel, illetve a felszabadulás–megszabadulás–megszállás vitájával összefüggésben mintha megfakult volna azoknak a polgári ellenállóknak (is) az emléke, akik 1944-ben a fentebb ismertetett nézeteket vallották, akik 1945-öt felszabadulásnak remélték, és – mint Csicsery-Rónai István vagy Dessewffy Gyula – utólag is annak tartják-tartották.⁶⁸

Másrészt a nyolcvanas években lassan-lassan elfogadható lett, hogy 1944 elbeszélésében a kommunista és a polgári ellenállók létezése egymást feltételezi, hogy ők egyenjogú szereplők. Ezt mutatja például *A magyar sajtó mártírjai* című kötet, amely jellegénél-témájánál fogva a po-

⁶⁵ Korcsmáros Ede és Korcsmáros Nándor ügye. ÁBTL 4.1. A-652.74., 110. p. – Természetesen voltak olyanok (például Mihályfi Ernő, Száva István után a MÚOSZ elnöke, utóbb a *Magyar Nemzet* főszerkesztője), akiket nem ért politikai-büntetőjogi retorzió.

⁶⁶ *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon.* I. m. 199, 261. – Ennek fő oka „nép-köztársaság-ellenes” (azaz a szociáldemokrata emigrációbeli) tevékenysége volt.

⁶⁷ Lásd például Pintér István 1975-ben megjelent idézett kötetét, illetve RÁNKI György (főszerk.): *Magyarország története, 1918–1919, 1919–1945.* (3., javított kiadás.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 1180–1181., 1188.

⁶⁸ VÁSÁRHELYI Mária: *Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2007. 114–119. (A *Mi történt 1945-ben?* című fejezet.); Vö. GYÁNI Gábor: A történelem mint szolgáltatás. In: *Uő: Posztmodern kánon.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 97–123, különösen 105.

litikai különbségektől függetlenül közölte az életrajzokat, gyakran csak életrajzi adatokat. A 464 nevet tartalmazó kötet érdekessége egyrészt az, hogy – felidézve az 1945–1946-os, ismertetett munkák koncepcióját – a névsor időben az 1919–1920-ban meggyilkolt kilenc kommunista és szociáldemokrata újságíróval kezdődik, ám tartalmazza a külföldön, így Olaszországban és a Szovjetunióban kivégzetteket (utóbbiak közé tizenegyen tartoznak, például Kun Béla), valamint az ötvenes években koncepciók perekben megöltek is (hat személyt, köztük a francia ellenállásban tevékeny Marschall Lászlót, illetve Lajos Ivánt). Másrészt ha megnézzük annak az 54 személynek a névsorát, akik a kötet összeállítója szerint 1941–1944-ben magyarországi ellenálló tevékenységük, politikai meggyőződésük miatt haltak meg (kivégezték őket, bűntetőszázadba kerültek),⁶⁹ akkor azt látni, hogy többségben voltak az úgynevezett polgári lapok munkatársai, és kisebbségben a kommunista tollforgatók. A kiadvány adatai szerint 1944. március 19. után közülük huszonkettő volt aktív ellenálló, hét személyt közvetlenül a megszállás után tartóztattak le. Szerepelnek azonban a kötetben olyanok, akik 1944-ben az ellenállási mozgalomban is részt vállaltak, de róluk ezt az információt nem közölték.⁷⁰

Meglepőnek tehát nem ezt, hanem talán inkább azt nevezhetjük, hogy az összefoglaló sajtótörténeti könyvek rendkívül kurtán intézik el az illegális kiadványok témáját. Az 1977-es *A magyar sajtó története* megemlíti a *Béke és Szabadságot*, meg hogy Ságvári Endre szerkesztette, valamint azt, hogy a Békepárt ezen kívül „több röpirat jellegű lapot készített és terjesztett, így a Harcoló Bányászt, a Szabadságot [!] és másokat. Az illegális sajtó fenntartása sok kommunista életébe került.” A nem kommunista kiadványok és készítőik azonban a továbbiakban sem bukkannak föl – igaz, általában az illegális sajtó jelentőségéről esik szó.⁷¹ Mindez szöges ellentétben áll a legújabb, az ezredfordulón kiadott összefoglalóval, amelyben föl sem merül, hogy lett volna az ellenállási mozgalomnak sajtója.⁷²

⁶⁹ Tíz magyar ellenállót külföldön (Franciaországban, Jugoszláviában) öltek meg.

⁷⁰ KÓMÓVES Imre: *A magyar sajtó mártírtjai*. MÚOSZ, Budapest, 1981. – Csupán az itt közölt adatokra emiatt sem lehet támaszkodni: például a listára kerülés szempontjai nem tisztáztak, és emiatt az újságírók között vannak alkalmi cikkírók, valaha (pályájuk elején) zsnuralisztaként dolgozók is.

⁷¹ MÁRKUS László: Az ellenforradalmi korszak sajtója (1919–1944). In: Uő (szerk.): *A magyar sajtó története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 204–205.

⁷² BUZINKAY Géza: Politika és ideológiák igájában, 1918–1948. In: Uő–KÓKAY György: *A magyar sajtó története. A kezdetektől a fordulat évéig*. Ráció Kiadó, Budapest, 2005.

A rendszerváltozásig két mártír zsrnaliszta, Kóródy Béla és Stollár Béla volt az, aki vissza-visszatérően szóba került. Mind a kettőjük tiszteletére emléktáblát helyeztek el (Stollár nevét viseli az egykori Klotild utca), illetve cikkek idézték meg őket.⁷³ Kóródy börtönlevelei közül kettőt részben-egészben megjelentettek. Az egyikben azt írta: „Az emberi szabadságért küzdöttem. Ártatlanul halok meg, de vallom, hogy szükség van vértanúkra.”⁷⁴ A feleségének szóló búcsúlevélben pedig azt: „meg kell hálnom, nemsokára kivégeznek. [...] Őrizd meg emlékemet, és gondoskodj arról, hogy becsületes és tiszta hazafiságom kellő fényben maradjon fenn. Ez a Te hivatásod.”⁷⁵

⁷³ Zolnay László két, már idézett dolgozatán kívül például Stollár Béláról emlékezett: *Magyar Sajtó*, 1970/1. 16.; SIPOS Péter: i. m. 322.; Húsz éve végezték ki a nyilasok Kóródy Béla újságírót. *Magyar Nemzet*, 1964. november 29. 10. – Stollár 2003-ban Világ Igaza kitüntetést kapott.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ ZOLNAY László: *Hírünk és hamvunk*. I. m. 387–388. – Ez az idézet (és néhány korábbi is) arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarországi ellenállás történetét fel lehetne dolgozni többek között a társadalmi nemek története szempontjából, mondjuk a női feladatok (emlékezés, segítség, aktív – „női” – ellenállás) meghatározására koncentrálna.